

УДК 343.123

О.А. Кучинська

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СПРАВЕДЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ,
ЩО ПРИЙМАЮТЬСЯ НА СТАДІЇ ПОРУШЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ**

Розглядаються теоретико-правові та практичні проблеми забезпечення справедливості процесуальних рішень, які приймаються на стадії порушення кримінальної справи.

Ключові слова: *справедливість права людини, порушення кримінальної справи, об'єктивна істина, достовірність.*

Рассматриваются теоретико-правовые и практические проблемы обеспечения справедливости процессуальных решений, принимаемых на стадии возбуждения уголовного дела.

Ключевые слова: *справедливость, права человека, возбуждения уголовного дела, объективная истина, достоверность.*

Theoretical, legal and practical problems of ensuring fairness in the decisions taken at the stage of being criminal proceeding instituted are considered.

Key words: *fairness, human rights, being criminal proceeding instituted, objective truth, reliability.*

Постановка проблеми. Україна, декларуючи свої євроінтеграційні прагнення, бере на себе серйозні зобов'язання щодо реформування вітчизняного законодавства у відповідності з найвищими міжнародними стандартами забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Одним з найважливіших напрямків такої роботи є вдосконалення кримінального судочинства, створення реальних правових механізмів реалізації у кримінальному процесі таких загальнолюдських цінностей як справедливість, рівність, верховенство права. Принцип справедливості, будучи загальноправовою ідеєю, повинен поширюватись на всі стадії кримінального процесу, пронизувати всі його інститути, втілюватись у всіх нормах кримінально-процесуального права. У зв'язку із сказаним, існує необхідність не простої констатації того факту, що справедливість складає основу кримінального судочинства, а ґрунтовної розробки конкретних теоретико-правових та практичних питань, пов'язаних із забезпеченням реалізації вказаного принципу на всіх стадіях та етапах провадження по кримінальній справі. Ця стаття присвячена аналізу вказаних питань стосовно початкової стадії – стадії порушення кримінальної справи.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі питання реалізації принципу справедливості у кримінальному процесі і, зокрема на стадії порушення кримінальної справи розглядалися у роботах вітчизняних вчених Ю.П. Аленіна, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, В.С. Кузьмичова, Л.М. Лобойка, Є.Д. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, Д.П. Письменного, С.М. Стахівського, В.М. Тертишника. Однак, в роботах вказаних авторів лише започатковано розв'язання цілої низки проблем, багато аспектів залишаються поза увагою науковців, або ж їх значимість відверто недооцінюється.

Таким чином, **метою** цієї статті є аналіз теоретичних та практичних аспектів проблеми правового та організаційного забезпечення справедливості процесуальних рішень, що приймаються на стадії порушення кримінальної справи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи аналіз проблем реалізації принципу справедливості на стадії порушення кримінальної справи, слід зупинитися на окремих вихідних положеннях. В юридичній літературі можна зустріти думку, відповідно до якої питання про справедливість порушення кримінальної справи є надуманим [1, с. 117-118], а використання категорії "справедливість" є виправданим лише стосовно вироку. Що ж стосується інших процесуальних рішень, то тут доречніше говорити про їх "законність" [2, с. 70-73]. Як видається, такі судження зумовлені значно звуженим розумінням сутності та змісту справедливості у кримінальному процесі, яке зводиться виключно до вимоги відповідності виду та міри покарання тяжкості вчиненого злочину і особи засудженого. Однак дія загальноправового принципу справедливості у сфері кримінального судочинства не обмежується тільки етапом призначення покарання. У зв'язку з цим, В.С. Зеленецький абсолютно справедливо вказує на те, що головним компонентом справедливості у її правовому аспекті є належне відношення суб'єкта правозастосування до особи, її інтересам та процесуальному становищу. Розглядаючи реалізацію такого підходу до розуміння справедливості з урахуванням сутності та функціонального призначення рішення про порушення кримінальної справи, автор зазначає, що вказане рішення є вихідним (першочерговим) актом кримінального переслідування будь-кого, хто вчинив злочин і тим самим завдав певну шкоду конкретній особі, колективу або суспільству. Тому законне та обґрунтоване порушення кримінальної

справи буде одночасно і справедливим, оскільки, по-перше, воно забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності дійсно винної у вчиненні злочину особи, а, по-друге, є особливим способом захисту інтересів потерпілого [3, с. 202]. Резюмуючи вищесказане, можна сказати, що справедливість процесуального рішення про порушення кримінальної справи є одним з проявів його законності. Несправедливе процесуальне рішення – рішення незаконне. Тому вимога справедливості рішення про порушення кримінальної справи може розглядатися як процесуальна гарантія його законності.

Важливою умовою реалізації принципу справедливості на стадії порушення кримінальної справи є забезпечення виконання вимог статті 4 КПК України, відповідно до якої суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання. Однак, в умовах сучасних українських реалій вказана законодавча вимога на практиці реалізується далеко не завжди. Відповідно до інформації Генеральної прокуратури України до органів внутрішніх справ надійшло більше 2,9 млн. заяв і повідомлень про злочини та пригоди. Загалом при їх вирішенні додержано вимог законодавства – питома вага скасованих прокурорами постанов становить менше одного відсотка. Водночас проведені органами прокуратури перевірки свідчать про негативну тенденцію щодо збільшення випадків приховування працівниками міліції злочинів від обліку, у тому числі тяжких та особливо тяжких, шляхом їх нереєстрації або незаконної відмови в порушенні кримінальних справ. Прокурорами виявлено та поставлено на облік понад 18 тисяч прихованих від обліку злочинів, понад 17 тисяч з них – з одночасним скасуванням незаконних постанов про відмову в порушенні кримінальних справ. За результатами розслідування вже понад 5 тисяч порушених кримінальних справ скеровано до суду, а значить особи, які скоїли злочини, встановлені, права потерпілих поновлено. Вказана ситуація наглядно може бути проілюстрована статистичними даними.

Стан прокурорського нагляду за додержанням законів органами внутрішніх справ при провадженні дослідчих перевірок за 2007-2009 роки

За вимогами прокурорів за порушення закону при обліку злочинів більше 9 тисяч працівників міліції притягнуто до дисциплінарної відповідальності, 30 – до кримінальної [4, с. 202].

В літературі докладно описані способи приховування заяв, повідомлень та інших джерел інформації про злочин від реєстрації та обліку. До числа таких можна віднести: необгрунтована відмова заявнику у прийнятті заяви чи повідомлення про злочин; приховування прийнятої заяви чи повідомлення про злочин від відповідної реєстрації у ЖРЗПЗ; приховування від реєстрації в чергових частинах ОВС заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, які надійшли до режимно-секретного підрозділу поштою, телеграфом, факсимільним зв'язком або іншим видом зв'язку; приховування від реєстрації інформації про злочини, що надійшла по телефонній лінії чи за допомогою інших засобів зв'язку; приховування від реєстрації в ЖРЗПЗ заяв і повідомлень, що надійшли з інших органів внутрішніх справ; реєстрація інформації про злочин не в повному обсязі, необгрунтоване направлення заяви чи повідомлення про злочин до іншого органу чи підрозділу за належністю; приховування від реєстрації в ЖРЗПЗ незаконного рішення про відмову в порушенні кримінальної справи по заяві чи повідомленню, що надійшли з інших органів внутрішніх справ за належністю; навмисне заниження розміру шкоди,

завданої злочином, з метою подальшої відмови або закриття кримінальної справи у зв'язку з малозначністю вчиненого діяння; навмисне невідображення, не повне відображення, викривлення в матеріалах дослідчої перевірки або матеріалах кримінальної справи суттєвих обставин, фактів, відомостей з метою формально отримати підстави для відмови в порушенні чи закриття кримінальної справи; фальсифікація матеріалів дослідчої перевірки чи матеріалів кримінальної справи, внесення до них неправдивих відомостей з метою формально отримати підстави для відмови в порушенні чи закриття кримінальної справи [5, с. 209-210; 6, с. 193-194].

Наведені дані яскраво свідчать про надзвичайну актуальність проблеми приховування злочинів від обліку, що слід розцінювати як пряме порушення принципу справедливості у кримінальному процесі.

Важливою гарантією забезпечення реалізації принципу справедливості у кримінальному процесі є обов'язок органу дізнання, слідчого, прокурора та суду під час провадження по кримінальній справі встановлювати об'єктивну істину. Об'єктивна істина – це така відповідність наших суджень дійсності, яка характеризується достовірністю [7, с. 10-11]. Встановлення істини під час прийняття рішення про порушення кримінальної справи має свою специфіку. Кримінально-процесуальний закон не вимагає повного встановлення всіх обставин злочину на момент прийняття вказаного процесуального рішення. Відповідно до ст. 94 КПК України справа може бути порушена за наявності відповідних приводів та підстав. При цьому підставами для порушення справи є достатні дані, які вказують на наявність ознак злочину. Таким чином для прийняття законного та обґрунтованого рішення на цій стадії кримінального процесу достатньо отримати об'єктивні знання щодо приводів та підстав для порушення кримінальної справи. Діяльність, направлена на отримання вказаних знань відбувається у формі дослідчої (попередньої) перевірки заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються. Якщо ж такі відомості містяться в достатній кількості вже у самій заяві чи повідомленню, то, як справедливо вказує Є.Д. Лук'янчиков, кримінальна справа має бути порушена одразу без дослідчої перевірки, оскільки проведення перевірок заяв і повідомлень, які містять очевидні ознаки суспільно небезпечних дій, особливо якщо вони зафіксовані у протоколі огляду місця події, суперечить вимогам закону [8, с. 84].

З урахуванням викладеного, важливим з точки зору забезпечення справедливості процесуального рішення про порушення крими-

нальної справи, виглядає питання про критерії достатності даних, які вказують на ознаки злочину. З цього приводу у літературі висловлюється думка, відповідно до якої, на момент прийняття рішення про порушення кримінальної справи повинні бути встановлені дані, які вказуватимуть на ймовірність вчинення злочину [9, с. 367]. Іншими словами, мова йде про обґрунтоване припущення, а не достовірне знання [10, с. 148].

На нашу думку культивування такого підходу в юридичній науці а тим більше у середовищі практичних працівників органів розслідування та прокуратури лише сприятиме поширенню тих негативних тенденцій, про які йшлося на початку цієї статті. Якщо керуватися такою логікою, то слід прийти до висновку, що і рішення про відмову у порушення кримінальної справи може бути прийняте на підставі ймовірних даних, які вказуватимуть на обставини, що виключають провадження по справі. Не важко зрозуміти які негативні наслідки стоять за такими висновками.

Процесуальні рішення, що приймаються на стадії порушення кримінальної справи, є надзвичайно важливими для всього кримінального судочинства і тягнуть за собою суттєві юридичні наслідки, у тому числі і ті, які стосуються прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Виходячи з цього, ставити вирішення такого важливого питання, як порушення кримінальної справи, в залежність від результатів оцінки даних, що мають тільки ймовірний характер, було б не зовсім виправдано як з теоретичного, так і практичного боку. Тільки достовірність фактичних даних, які покладені в основу процесуального рішення, яке приймається на стадії порушення кримінальної справи, може забезпечити його законність, обґрунтованість і у кінцевому рахунку справедливість. А достовірність таких даних, як вже зазначалося вище, і є їх істинністю. При цьому ми жодним чином не суперечимо аргументам тих авторів, які вважають, що органи дізнання та досудового слідства не зобов'язані на момент прийняття рішення про порушення кримінальної справи встановлювати повну та вичерпну картину злочину. Очевидно, що вказане завдання реалізується на подальших стадіях кримінального процесу. Для вирішення питання про порушення кримінальної справи кримінально-процесуальний закон вимагає наявності достатніх даних, які вказують на ознаки злочину. Звичайно, що ці дані не відображають і не повинні відображати всі ознаки складу злочину. Ступінь обізнаності слідчого про обставини вчинення злочину на момент прийняття рі-

шення про порушення кримінальної справи може бути різною і залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів. Така ситуація є закономірною, оскільки кожна подія злочину є індивідуальною та неповторною. Водночас, ми виходимо із того, що ті дані, які вказують на ознаки злочину і покладені в основу процесуального рішення про порушення кримінальної справи, повинні носити достовірний, а не ймовірний характер. Тільки такий підхід забезпечить справедливість процесуальних рішень, що приймаються на стадії порушення кримінальної справи, буде дисциплінувати працівників правоохоронних органів, сприятиме більш відповідальному ставленню з їх боку до перевірки та вирішенню заяв і повідомлень про злочини. На підтвердження сказаного може слугувати та обставина, що відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавства (ст. 98 КПК України) кримінальна справа порушується не взагалі, а за ознаками конкретного злочину, передбаченого кримінальним законом. В цьому питанні ми приєднуємось до точки зору Л.М. Лобойка, який вважає, що на момент прийняття рішення про порушення кримінальної справи кримінально-правова кваліфікація злочинного діяння має бути не ймовірною (приблизною), а достовірною [11, с. 163]. В свою чергу достовірною кримінально-правова кваліфікація може бути зроблена лише на підставі достовірних фактичних даних.

Таким чином, можна зробити наступні **висновки**. Вимога справедливості процесуальних рішень, що приймаються під час провадження по кримінальних справах, носить цілком конкретних характер і не обмежується лише призначенням покарання. Стосовно рішення про порушення кримінальної справи можна стверджувати, що його законність та обґрунтованість буде одночасно і свідчити про його справедливість, оскільки, по-перше, воно забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності дійсно винної у вчиненні злочину особи, а, по-друге, є особливим способом захисту інтересів потерпілого. В цьому контексті, важливою передумовою справедливості процесуальних рішень, що приймаються на стадії порушення кримінальної справи, є реалізація публічних начал кримінального процесу України, забезпечення відповідного реагування на всі злочинні прояви, недопущення фактів приховування заяв і повідомлень про злочини від реєстрації, а виявлених злочинів від обліку, прийняття рішень по вказаним заявам та повідомленням лише на підставі достовірних фактичних даних.

Використана література:

1. Мурадян Э.М. Истина как проблема судебного права / Э.М. Мурадян. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2004. – 312 с.
2. Баранов А.М. Обеспечение законности в досудебном производстве по уголовным делам: Монография / А.М. Баранов. – Омск: Изд-во Ом. акад. МВД России, 2006. – 220 с.
3. Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела / В.С. Зеленецкий. – Х.: Издательство "КримАрт", 1998. – 340 с.
4. Інформація про стан законності в державі за 2009 рік (відповідно до статті 2 Закону України "Про прокуратуру") [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/vlada.html>
5. Зеленецький В.С. Чинники, що обумовлюють необхідність забезпечення прав і законних інтересів особи у дослідчому провадженні / В.С. Зеленецький // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4. – С. 203-215.
6. Гій Т.О. Проблеми оцінки ефективності діяльності органів дізнання та досудового слідства / Т.О. Гій // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 1. – С. 191-197.
7. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Дніпропетровськ: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.
8. Лук'янчиков Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): дис. ... доктора. юрид. наук: 12.00.09 / Лук'янчиков Євген Дмитрович. – К., 2005. – 403 с.
9. Кримінально-процесуальне право України: Підручник / За заг. ред. Аленіна Ю.П. – Х.: ТОВ "Одісей", 2009. – 816 с.
10. Химичева Г.П. Досудебное производство по уголовным делам: концепция совершенствования уголовно-процессуальной деятельности. Монография / Г.П. Химичева. – М.: Изд-во "Экзамен", 2003. – 352 с.
11. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посібник / Л.М. Лобойко. – К.: Істина, 2005. – 456 с.

УДК 681.3:377.4

Є.Є. Березін

**СТРАЙК ЯК ФОРС-МАЖОРНА ОБСТАВИНА
У ЦИВІЛЬНИХ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ
ПРАВОВІДНОСИНАХ**

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена тим, що до цього часу в наукових працях вчених в галузях цивільного, господарського права не було достатньо приділено уваги такий форс-мажорній